

בין "יון מצולה" ל"קו התלים"

סיקור בגוף ראשון של מאורעות ת"ח ות"ט ו-7.10

מאת ד"ר שלהבת דותן-אופיר

מתוך הכנס השנתי ה-48 של
החברה ההיסטורית הישראלית

3 ביוני, 2025

מלחמה,

תבוסה,

וזיכרון

בין "יון מצולה" ל"קו התלם" - סיקור בגוף ראשון של מאורעות ת"ח ות"ט ו-7.10.2023 מאת ד"ר שלהבת דותן-אופיר

ההרצאה שלפניכם היא גשר בין שני עולמות בחיי. האחד – החברה האשכנזית בראשית העת החדשה, שבה התמחיתי בלימודי באוניברסיטה העברית, והעולם השני – הקיבוץ שבו נולדתי ואליה הייתי אמורה להגיע בצוהרי 7.10.2023.

כאשר בחרתי ללמוד היסטוריה לפני שנות דור, נהגתי להתנצל על הבחירה שלי ללמוד במקצוע שאינו פרודוקטיבי. אולם בעשרים החודשים האחרונים חדלתי מלעשות זאת, כשאני עוסקת בהתנדבות בתיעוד הקהילה במסגרת מיזם "עדות 710",¹ בהנצחה של מה שאירע בה, וכעת, לראשונה מעל במה זו, גם במחקר. הרעיון להרצאה זו החל לנבט בימים הראשונים של המלחמה, בשעה שהטקסטים מהמחקר הוותיק שלי, הדהדו את מציאות חיינו. כשאמיר תיבון הזמין אותי לקרוא בטיוטת ספרו באנגלית, ההדים הלכו והתגבשו לקול בהיר, שאבקש לשתף אתכם בו. חשוב להדגיש שהרצאה זו היא דיון ראשוני בנושא, וכמובן שיש עוד ערוצים שונים להעמקה ולפיתוח של השוואתם של שני החיבורים, כמו גם העיסוק בכל אחד מהם בנפרד.

"הם כאן – 7.10.2023 שעה 6:29.

בהתחלה הייתה רק שריקה. צליל חזק, צורם, שהתקרב במהירות לכיוון חדר השינה שלנו, מבשר על נפילתה הקרובה של פצצת מרגמה.

השריקה לא העירה אותי. הרעש, כאילו לקוח מעולם אחר, ועם זאת כל כך מוכר, השתלב באחד החלומות שלי. [...] החלום נגמר, והאדרנלין השתלט עלי בן רגע. שנינו זינקנו מן המיטה, אני בתחתונים בלבד ומירי בכותונת לילה ורצנו אל המסדרון היוצא מחדר השינה [...] פנינו ימינה אל החדר הממוגן, חדר השינה של הילדות שלנו. דלת הברזל העבה שלו הייתה פתוח למחצה; נכנסנו פנימה וסגרנו אותה בטריקה מאחורינו. אחת, שתיים, שלוש... [...] ואז שמענו את הבום. הבית רעד; הרעש נשמע קרוב מאוד; קרוב מדי. הגענו בדיוק בזמן".²

במילים אלה פתח אמיר תיבון את סיפרו, "קו התלם", תוך שהוא מתאר את פתיחתו של היום החרוט לדיראון בזיכרון של החברה הישראלית. העלילה מתחילה באמצע ההתרחשות. המחבר מציג את עצמו ואת משפחתו הגרעינית במרכז הבמה, כשהם מופתעים וחשופים, נתונים לגורלם בממ"ד בנחל עוז, הקיבוץ הסמוך ביותר לגבול עזה.

לעומתו נתן נטע הנובר, מחבר "יון מצולה", מתאר היוודעות מתונה והדרגתית יותר לנעשה: "והנה כאשר שמענו בק"ק זסלב, שהקדרים והיוונים [הטטרים והקוזקים] מצרים לק"ק פולנוֹאָה כי בכל יום שלחנו שלוחים לק"ק פולנוֹאָה וביום ג' הנ"ל [א באב ת"ח, 20.7.1648] לא היה יכול השליח לקרוב אל העיר, מפני האויבים המצרים, ובא אלינו השליח ביום ד' ואמר לנו הבשורה

¹ ארגון "עדות 710" הוא ארגון מתנדבים, המוביל בישראל ובעולם בהקשבה ובצילום עדויות שורדים מאירועי השבעה באוקטובר 2023, לתיעוד ולהנגשה מקוונת של אירועי אותו יום. לאתר: <https://www.edut710.org>. לתרומות: <https://my.israelgives.org/he/fundme/edut710b>.

² אמיר תיבון, קו התלם – סיפור של גבורה והפקרה (להלן: "קו התלם"), הוצאת ידיעות אחרונות-ספרי חמד, ראשון לציון 2024, עמ' 9.

רעה, שהאויבים מתקרבים לק"ק פולנוואה. וק"ק זסלב רק שש פרסאות [פחות מ-22 ק"מ] מק"ק פולנוואה, וברחנו ביום ה' הנ"ל, מי שהיה יכול לברוח, והנחנו לבתים שלנו מלאים כל טוב: בסחורה, בספרים ובשאר דברים טובים, ולא חסנו על ממוננו, רק להציל נפשנו ונפש בנינו ובנותינו.³

ההמתנה הדרוכה, של המחבר התאפשרה נוכח התקדמותם האיטית של האירועים, שהחלו שבועות אחדים לפני כן, בחודש סיוון (מאי 1648). אירועים שאנחנו מכירים בין השאר הודות לתיאורו המפורט של הנובר עצמו.

בהרצאה זו אני מבקשת לקרב בין רחוקים – בין שני אירועים מכווננים שנצרכו בזיכרון היהודי כאירועי משבר מטלטלים. האחד שחווינו בעצמנו, והשני – במרחק של 375 שנים, אולם בעל מקום חשוב בתודעה הקולקטיבית, שנתפס כ"חורבן" הגדול עד לשואה. במהלך ההרצאה אבקש להשוות בין שני החיבורים שנכתבו על ידי מחברים שהושפעו מן האירועים באופן בלתי אמצעי, כאשר ההשוואה בין השניים מחדדת את התובנות בנוגע לאופן הסיקור ולמקום שבו הכתיבה לקחה חלק בתהליך עיצוב הנרטיב של בני התקופה.

"יון מצולה", ספרו המוכר והנחקר של נתן נטע הנובר, היווה במשך דורות רבים מקור מידע לעיצוב הזיכרון של פרעות ת"ח ות"ט. קשה להפריז בחשיבותו, ולראייה – הוא שב וזכה למהדורות חוזרות, ואך השנה הוצא במהדורה מחודשת על ידי אדם טלר.⁴ מהדורתו של טלר היא מהדורת צילום, המבוססת על מהדורתם של יעקב פיכמן וישראל היילפרין, שראתה אור לראשונה בישראל בשנת 1945 בספריית עם עובד. המהדורה החדשה שראתה אור כעבור שמונים שנה, מתהדרת בהקדמה חדשה מאת אדם טלר, שאף הקדיש להנובר פרק נכבד במחקרו העוסק בפליטים היהודים לאחר פרעות ת"ח ות"ט. בכך הצטרף למורשת עשירה של היסטוריונים ואנשי ספרות שעסקו בתחום ביניהם ישראל היילפרין, יעקב שאצקי, יעקב כ"ץ, חנא שמרוק, חוה טורניאנסקי, ישראל ברטל, יחזקאל פראם ועוד.

נתן נטע הנובר נולד, ככל הנראה, בראשית שנות ה-30 של המאה ה-17 בעיר זסלב שבמערב אוקראינה. עם פרוץ ההתקוממות ב-1648 היה תלמיד ישיבה ואיש משפחה, שנאלץ לברוח עם משפחתו מערבה. באמצעות חיבורים שכתב ותוצרי הדפוס שהיה מעורב בהדפסתם אנחנו יכולים לעקוב אחר נדודיו. קרוב לוודאי, שבזמן ש"יון מצולה" ראה אור לראשונה בשנת 1653, שהה הנובר במרכז הדפוס בוונציה. הספר נכתב בעברית, ובשלב מאוחר תורגם ליידיש (על כך ארחיב בהמשך). הספר "יון מצולה" מקדים לתאר את הרקע להתפרצות הפרעות של הקוזקים במרחב של ממלכת פולין-ליטא. הקוזקים, המכונים בחיבור "יונים", בהנהגתו של בוגדן חמלניצקי מרדו כנגד השלטון הפולני. על מנת להכניע את השלטון, כרת חמלניצקי ברית עם הטטרים (שכנו קדרים), כאשר היהודים היו קשורים מבחינה כלכלית עם האצולה הפולנית, אולם הפגיעה לא הסתכמה במישור הכלכלי אלא השתלבה בעוינות דתית מושרשת, והקהילות היהודיות נפגעו בכל אחד מהאזורים שנכבשו על ידי הקוזקים במסגרת המרד הכולל. במהלך הספר מתוארים האירועים בקהילות

³ נתן נטע הנובר, יון מצולה, מהדורת ונציה 1653, עמ' 12; מהדורת פיכמן והיילפרין, הוצאת עם עובד, עין חרוד 1945 (להלן: מהדורת פיכמן והיילפרין), עמ' 48.

⁴ נתן נטע הנובר, ספר יון מצולה גזרות ת"ח-ת"ט, מבוא-אדם טלר, הוצאת כרמל, ירושלים 2025, עמ' זי-ניו.

שונו, כאשר לכל קהילה מוקדש פרק נפרד. בסופו של הספר מתאר המחבר את המנהגים ושגרת החיים היהודים, שהייתה נהוגה במדינת פולין-ליטא.

לעומתו, אמיר תיבון עוסק כעשור בתחום העיתונות הכתובה בארץ ובעולם. הכתבות שכתב זכו לפרסום ולתהודה. במקביל לעיסוקו זה הוא גם סטודנט לתואר שני בהיסטוריה באוניברסיטת תל אביב. תיבון בחר להתגורר בנחל עוז בשנת 2014 לאחר מבצע "צוק איתן". הוא הקים בקיבוץ משפחה ביחד עם אשתו, מירי ברנובסקי-תיבון, ולשניים נולדו שתי בנות צעירות, שהממ"ד היה חדרן, כפי ששמענו בקטע שבו פתחנו. ספרו של תיבון, "קו התלם - סיפור של גבורה והפקרה" (או בשמו באנגלית: "The Gates of Gaza"),⁵ ראה אור בספטמבר 2024. הספר נכתב באנגלית, תורגם על ידי המחבר עצמו לעברית, ועד כה תורגם גם לצרפתית, גרמנית, רומנית, הונגרית והיד עודנה נטויה. במהלך ההרצאה אסתמך על המהדורה העברית.

הספר "קו התלם" מתאר את השתלשלות האירועים בקיבוץ נחל עוז החל מהפיכתו מהיחזות צבאית ליישוב אזרחי במוצאי שמחת תורה 1953 ועד למאורעות 7 באוקטובר 2023. באותו היום הוחלפו חגיגות 70 השנה לייסוד הקיבוץ בפשיטת החמאס על הישוב תוך רציחתם של חמישה עשר מתושבי הישוב וחיפתם של שמונה.

תיבון משלב בספרו לסירוגין בין שני צירי זמן – הראשון ארוך שנים, המתאר את תולדות הישוב ואת ההתפתחות של הסכסוך הפוליטי והצבאי על רצועת עזה, ואילו הציר השני – עוסק בהתרחשויות קצרות מועד, שאירעה לאורך יממה אחת עקובה מדם. בתיאור יממה זו משלב תיבון בין שני מרחבים – אחד בממ"ד החשון בו פתחנו את ההרצאה, ואילו המרחב השני – הדרך לקיבוץ ורחבי הקיבוץ, אליהם פרצו מאות מחבלים חמושים ובוזזים. אני רוצה לציין שהכתיבה של תיבון משובצת פרטים היסטוריים רבים, אולם הוא השכיל להפוך אותם למסכת מרתקת של התרחשויות, לא רק בשל האירועים הקיצוניים של 7.10, אלא גם בזכות העובדה שבחר לשזור את האירועים בזיקה לקומץ דמויות נבחרות מתוך הקהילה.

באופן טבעי קל להדגיש את הקווים המפרידים בין שני הסיפורים, הבדלים שהם לכאורה מובנים מאליהם, ומוסברים בנקל על ידי ההבדלים הנובעים מרוח הזמן, מפערי טכנולוגיה ומהנסיבות ההיסטוריות. ברור לכל שקיים פער מהותי בין גורלן של קהילות יהודיות בגולה במאה ה-17 לבין מציאות החיים שבה קיימת מדינה יהודית ריבונית. אולם אף על פי כן, ואולי גם דווקא משום כך, אני מבקשת לחדד בהרצאתי את הקווים המשותפים לשניהם, שכמו מטשטשים את המרחק של למעלה מעשרה דורות.

הקו הראשון המאחד בין "יון מצולה" לבין "קו התלם" קשור **במחברים**. כפי שהקדמתי, שני המחברים מתארים התרחשויות קיצוניות שאירעה בתקופתם – המרד הקוזקי או פלישת החמאס – כאשר הם ובני משפחותיהם לוקחים בעל כורחם חלק פעיל באירועים. המעורבות שלהם בנעשה באה לידי ביטוי **באופן הכתיבה של החלק העוסק בחוויה האישית שלהם**. הנובר – התנסח בגוף ראשון רבים (שמענו, שלחנו, ברחנו ועוד) ואילו תיבון בגוף ראשון יחיד או רבים, בהתאם לסיטואציה המתוארת. מאידך, כאשר השניים עוסקים בסקירותיהם באירועים שלא נכחו בהם –

⁵ Amir Tibon, *The Gates of Gaza: A Story of Betrayal, Survival, and Hope in Israel's Borderlands*, Little, Brown and Company, New York-Boston-London 2024.

הם בחרו לדייק ולכתוב בגוף שלישי. בשני החיבורים אפשר להתחקות בנקל באילו אירועים נכחו המחברים ובאילו הסתמכו על מקורות אחרים.

פרט נוסף המתחדד בהקשר של זהות המחברים קשור למרחק שבין האירועים לבין החיבור הסוקר אותם. עולה ששני המחברים **מיהרו לשבת לשולחן הכתיבה**, וזמן מה לאחר ההתרחשות הם הוציאו תחת ידיהם חיבור שלם המוקדש לאירועים. מאחר שעל זמן הכתיבה יש להוסיף את תהליך ההפקה, הוצאתם לאור של שני החיבורים – 4-5 שנים במאה ה-17 או 11 חודשים במאה ה-21, אנו למדים על מהירות הכתיבה עצמה. ייתכן שאפשר לתלות את המהירות **בהתמחותם של השניים בכתיבה**. הנובר היה דרשן נודד, ואילו תיבון הינו עיתונאי.

להיבט זה קשור מכנה משותף נוסף – לשני המחברים יש **מטרה ברורה למסור מידע מפורט ומהימן לקוראים**. הנובר כותב:

"ולהיות למשמרת לדורות האחרונים לספרה, הרביתי בו האמירה, מאיזו סיבה התחילה העצה הנבערה, שמרדו היוונים במלכות פולין כפרה סוררה, והתחברו יונים עם קידרה, שהיו שונאין מעולם בתדירה, וכל המלחמות והגזרות שהיו מרבא ועד זעירא, גם הימים שנעשו בהם הגזרות הגדולות בו נזכרה, כדי שכל אחד יוכל לשערה, יום שמת בו אביו או אמו להספיד כשורה".⁶

כלומר הספר נכתב במטרה להסביר את השתלשלות האירועים, כמו גם לתת מענה מעשי לצורך של בני התקופה לדעת מתי להתפלל על בני ובנות משפחותיהם שקיפחו חייהם במהלך הפרעות. לעומתו תיבון כותב בצניעות.

"לא רציתי לכתוב את הספר הזה. בשבועות הראשונים של המלחמה, כל מה שרציתי היה לטפל במשפחה שלי, לעזור לקהילה שלי ולבקר את המשפחות של החיילים שנפלו בהגנה עלינו כדי להגיד להן תודה. המחשבה לכתוב על כל זה נראתה לי משימה כואבת וקשה מדי. מי שאחראית מכל להחלטה להתגבר על החששות ולהקדיש חודשים ארוכים לכתיבת הספר הזה, היא הסוכנת המוכשרת והגיסה האהובה שלי, ג'סיקה קסמר-ג'ייקובס, שהייתה סבלנית מספיק כדי לתת לי לחשוב על הדברים, אבל כן משכנעת מספיק כדי לגרום לי להבין, בסופו של דבר, שאת הסיפור הזה חייבים לספר, ואני האדם הנכון לספר אותו. [...] ניסיתי לספר כמיטב יכולתי. המשימה להפיץ, לשמר ולזכור את האירועים תמשיך עוד שנים רבות".⁷

על אף שמדובר בתקופות שונות, המאופיינות בנורמות שונות של כתיבה והנמקה, דומה שהשניים השתדלו לדייק ככל שעולה בידם. כל אחד מהם שירטט תמונה מקיפה הנפרשת על טווח ממושך של זמן, שלשיטתו של המחבר הוביל להתרחשות האסון. הנובר התחיל בשנת 1587 (כ-61 שנה לפני הפרעות) עם המלכת המלך זיגמונד על ממלכת פולין, ואילו תיבון הקדים לשנת 1953 (כ-70 שנה לפני 7.10), מועד הפיכתו של נחל עוז לשוב אזרחי.

כחלק בלתי נפרד מהשאיפה של שני המחברים להציג דיון מקיף ומבוסס – הם **הסתמכו בחיבורם על מקורות מידע**, ששימשו אותם בטוויית החיבור השלם. כך למשל, הנובר הצביע השימוש המפורש ב"ספר צמח דוד" של דוד גנו מפראג, ששימש אותו לתיאור הרקע ההיסטורי 50 שנים לפני הפרעות.

⁶ הקדמה, יון מצולה, מהדורת ונציה, עמ' 3; מהדורת פייכמן והיילפרין, עמ' 16.

⁷ תודות, קו התלם, עמ' 219, 221.

אדם טלר מצביע על שתי כרוניקות נוספות – "צוק העיתים" ו"פתח תשובה" שהקדימו לצאת לפני "יון מצולה" ונדפסו בשנים 1650 ו-1652 בקרקוב ובאמסטרדם. השוואתם של שני המקורות ל"יון מצולה" מובילה למסקנה שהמקור המרכזי של בעל "יון מצולה" הוא עדויות ששמע בעל פה משורדי הפרעות. ביטוי לכך: "...וספרה לי אישה אחת, שנשארה שם [ק"ק נרול] בחיים בין הרוגים..."⁸. זאת ועוד טלר מצביע על כך שהנובר ניזון גם ממקורות שאינם יהודיים, שהגיעו אליו בעיקר באמצעות תרבות שבעל פה.⁹

מהלך דומה ביצע גם תיבון. בחיבורו הוא יוצר מארג עשיר של מקורות. המקורות מוזכרים במהדורה האנגלית בסוף החיבור תוך פירוט של המקורות המסוימים ששימשו לכל פרק ופרק. המקורות כוללים מאמרים אקדמיים, מאמרים מהעיתונות הכתובה, כתבות טלוויזיה מצולמות ומקורות ארכיוניים. משאב בולט ברשימת המקורות הוא **ראיונות**. חלקם ראיונות מצולמים, בראשם התייעוד של "עדות 710":

"את הפרקים שעוסקים ב-7 באוקטובר לא הייתי יכול לכתוב בלי להסתמך על הפרויקט

הדוקומנטרי האדיר "עדות 710", שבמסגרתו פורסמו ראיונות עם מאות ניצולים ממתקפת

החמאס, כולל רבים מתושבי הקיבוץ שלי".¹⁰

בצדם היו ראיונות רבים שתיבון קיים בעצמו:

"עשרות אנשים התראיינו לצורך כתיבת הספר: תושבי נחל עוז וישובים אחרים בעוטף, חיילים

ושוטרים שהשתתפו בקרבות ה-7 באוקטובר, בכירים בממשלה ובצה"ל, מומחים ומומחיות

לסכסוך הישראלי-פלסטיני ועוד".¹¹

אולם בניגוד לנובר שנהג להטמיע את מקורות המידע מבלי לצייןם, תיבון הקפיד לא רק לרשום את בן או בת השיח, אלא גם את מועד המפגש עמו או עמה. פרט מעורר מחשבה הוא החלטת הוצאות הספרים לכלול את רשימת ההפניות או להימנע ממנה. המהדורה המקורית באנגלית – כוללת בתוכה 30 עמודים של הפניות (המהדורה כעשירית מסך עמודי הספר), אולם התרגום שנעשה למהדורה העברית קיצץ אותן לחלוטין. בין אם הדבר נובע מכך שיש חשש נמוך יותר להכחשת האירועים, הפעלתם של שיקולים מסחריים או לחילופין, התאמה לקהל היעד הישראלי, שהמוציא לאור משער שאינו מעוניין בכך.

אני מוצאת שהכתיבה מבוססת עדויות הכרחיות לכתיבת חיבורים המשחזרים את התרחשויות שאירעה לא מכבר. הדבר נובע הן מתוך ההכרה של המחבר, בכך שראייתו מוגבלת, והן מתוך ההבנה ההיסטורית שחשוב לחבר פיסות מידע ולהצליב מקורות שעשויים להיות חלקיים או מוטים.

יסוד נוסף המשותף לשני החיבורים – המחדד היבטים שאני רואה בהם משמעות רבה – הוא **הבחירה בלשון הכתיבה**. בשני המקרים מדובר על בחירות שאינן מובנות מאליהן, ובשניהם הבחירה בשפת הכתיבה מעידה על קהל היעד המשוער של החיבור. בעל "יון מצולה", שעסק בחוויה אשכנזית מובהקת, הסתמך בחיבורו על עדויות שקרוב לוודאי נאמרו בידיש, והיה עשוי להגיע לשכבות נרחבות בציבור על ידי כתיבה בשפה זו – אולם הנובר בחר לחבר את ספרו בעברית. ובדומה

⁸ יון מצולה, מהדורת וניציה, עמ' 16; מהדורת פייכמן והיילפרין, עמ' 64-65.

⁹ אדם טלר, "מבוא: היסטוריה, ספרות וזיכרון: ספר יון מצולה ומשמעותו התרבותית", ספר יון מצולה – גזרות ת"ח-ת"ט, הוצאת כרמל, ירושלים 2025, עמ' ל"ו-מ"ד.

¹⁰ תודות, קו התלם, עמ' 220.

¹¹ תודות, קו התלם, עמ' 221.

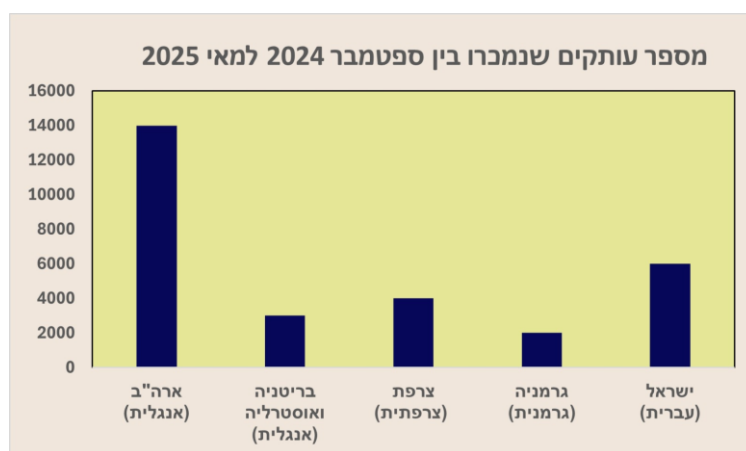
לו גם תיבון שחי בישראל, ושפת האם שלו היא באופן מובהק עברית, בחר לכתוב את ספרו מלכתחילה באנגלית.

שתי הבחירות הללו הובילו אותי למסקנה, שלמרות שקהל היעד הקרוב והטבעי לכל אחד מהחיבורים היה בלשון הדיבור של החברה שבה חיו ופעלו, הם בוחרים בשפה שלכאורה מגבילה את הנגישות לציבור רחב שיש לו זיקה ישירה לאירועים, אך מאידך מאפשרת את ההפצה של החיבור לקהל רחב יותר. הנובר בחר לפנות לכל החברה היהודית קוראת לשון הקודש, בכללה התפוצות האשכנזית והספרדית. אני משערת שצעד זה בו בחר, נועד לרתום את כלל הקהילות לעשייה עבור הנפגעים מן הפרעות (לכך אתייחס בסיום).

בדומה לו – גם תיבון הקדים לכתוב באנגלית על פי הזמנה של הוצאת הספרים הבינלאומיות - Little, Brown and Company. מכך נובע שהספר נועד בראש ובראשונה להיות להפצה בשוק הבינלאומי. הספר המבוסס על החוויה האישית נועד להציג לעולם את הנרטיב הישראלי. הנתונים של שיווק הספר כעבור תשעה חודשים בלבד, מעידים שהספר השיג את מטרתו, לא רק בעצם הדפסתה של מהדורה שנייה באנגלית, אלא גם את התרגומים לשפות נוספות.

ההיבט השפתי מוסיף לספק מצע פורה למסקנות, בתרגומים שנעשו לספרים בשפות הדיבור של חברי הקבוצות שלהן. לפי שמרוק, "יון מצולה" תורגם ונדפס לראשונה ביידיש באמסטרדם בשנת 1677 (כלומר כשנות דור לאחר הדפסתו הראשונה של החיבור העברי), ולאחריו נדפסו לכל הפחות 14 מהדורות נוספות ביידיש, כששמרוק מצביע על שבעה תרגומים שונים.¹² גם ספרו של תיבון תורגם בשלב שני לשפת הדיבור של גיבורי ספרו. הוצאת ידיעות אחרונות הזמינה מתיבון תרגום לעברית, והוא התפרסם בסמיכות רבה למועד הפרסום של המהדורה באנגלית.

אני מבקשת להציע שהתרגומים לשפות הדיבור התבצעו כשלב משני מבחינת הזמן ומבחינת החשיבות שייחסו הכותבים. התרגום באמצעותו ביקשו להנגיש את שני החיבורים לציבור שנפגע מן האירוע, כולל הפנייה לקהלים פחות מלומדים בחברה האשכנזית (כפי שהיה עם חיבורו של הנובר) או לציבור הישראלי, שביקש לקרוא ספר עיון פופולרי (ולראייה ההשמטה של מקורות המידע לפרקים השונים). ההשערה שלי זוכה לאישוש בבדיקת נתוני המכירה של "קו התלם". במהלך 9 חודשים הספר נמכר ביותר מ-29,000 עותקים. מרביתם באנגלית (במהדורות האמריקנית והבריטית). לעומת זאת נרכשו רק 6,000 עותקים בעברית. ראו תרשים מצורף.

¹² חנא שמרוק, "גזרות ת"ח ות"ט: ספרות יידיש וזיכרון קולקטיבי", בתוך: הקריאה לנביא – מחקרי היסטוריה וספרות, ישראל ברטל (עורך), הוצאת מרכז זלמן שזר, ירושלים 1999. עמ' 25-26.

מכנה משותף נוסף שאני בוחרת להבליט בין שני החיבורים הוא קיומו של **מכאניזם**, שעומד בבסיסו של כל אחד מהחיבורים. בכל אחד מהספרים ההתרחשות ההיסטורית מעוגנת בתפיסת עולם רחבה יותר, המשקפת מערכת ערכים ואמונות. ספרו של הנובר נטוע בהקשר של ראשית ההיסטוריוגרפיה היהודית, כאשר מושרשות בה התפיסות המסורתיות של שכר ועונש ושל מקומה של הגלות בהווה הקיומית של בני התקופה. הדבר מתבטא, לכל אורך החיבור בהזדמנויות שונות. למשל, בעיסוק בשמו של מנהיג הקוזאקים – חמלניצקי – "חמי" ל ראשי תיבות חבלי משיח יבא לעולם, ואחריו יבוא רגלי המבשרה".¹³

תיבון מיצג עמדה שונה בתכלית – עמדה ציונית וחילונית, שבה הפתרון יימצא על ידי גורם בשר ודם. תיבון שירטט לאורך ספרו יסוד מארגן, המסביר את רצף האירועים העקובים מדם משנות החמישים של המאה הקודמת. הוא בחר בספרו בשני טקסטים מכוננים שעיצבו את הנרטיב של הספר, ובשניהם יש מתח מתמיד בין עשייה לבין אובדן.

הראשון הוא מימרתו של יוסף טרומפלדור "במקום בו תחרוש המחרשה היהודית את התלם האחרון – שם יעבור גבולנו" – כלומר הגבול נקבע על ידי חקלאות והתיישבות, המרומזת בתוך כותרתו של הספר בעברית ("קו התלם"). ואילו הטקסט השני הוא נאומו המפורסם של משה דיין על קברו של רועי רוטברג מתאריך 30.4.1956. נאום זה מרומז בשמו האנגלי של הספר "The Gates of Gaza", ובו בוחר תיבון לסיים את ספרו:

"אני קורא בשקט את הפסקה האחרונה של הנאום, את מילותיו של דיין "על הנער הבלונדיני והצנום אשר הלך מתל אביב לבנות ביתו בשערי עזה" ועל השערים הללו, ש"כבדו מכתפיו ויכלו לו". הקיבוצניקים הצעירים שהקשיבו לנאום באותו היום לא אהבו אותו. הם כעסו על דיין שהבטיח להם רק דם, יזע ודמעות, בשעה שהם האמינו בכל לבם שבסוף, אחרי כל המלחמות, תגיע עת שלום. חלקם עדיין מאמינים בזה גם היום, אחרי כל מה שקרה. שערי עזה מוסיפים להכביד עלינו, כאילו הנאום המפורסם נכתב ממש אתמול. אבל כשאני יוצא מבית הקברות, אני מבין שמשו בכל זאת השתנה. בשנים הבאות, אפילו בעשורים הבאים, נצטרך לשאת את השערים הללו לא רק על הכתפיים שלנו, אלא גם על הנשמה".¹⁴

על אף השונות המהותית בין תפיסות העולם של שני החיבורים, העובדה שהאירוע היחיד, קיצוני ככל שיהיה, הוא חלק ממהלך כולל, שהמחברים מצאו בו היגיון וסדר, המספק הסבר למה שהתרחש ולמה שעתיד לבוא.

אני מוצאת שהצבתם של שני החיבורים זה בצד זה מחדדת בכל אחד מהם היבטים, שבקריאה של הטקסט היחיד עשויים להיות עמומים. העובדה ששני מחברים הונעו ממניעים דומים ובחרו בדרכי כתיבה דומות; הסתמכות על מקורות בכלל ועל עדויות אישיות בפרט; הבחנה בין כתיבה בגוף ראשון לשלישי על פי מידת המעורבות האישית; הצגת מכאניזם שבו האירוע הוא חלק מתפיסת עולם כוללת; שרטוט הרקע ארוך הטווח של עשרות שנים, המתבלט על רקע הכתיבה וההדפסה המהירות; הכתיבה בשפה שאינה שפת הדיבור של הקהילה הנפגעת.

¹³ יון מצולת, מהדורת ונציה, עמ' 3; מהדורת פיכמן והיילפרין, עמ' 16.

¹⁴ סוף דבר, קו התלם, עמ' 218.

יתרה מכך אני חושבת שהעיסוק בדרכי הביטוי מחדד את מאפייניה של החברה שקראה בהם. חברה שהייתה צמאה למידע מקיף ורחב, אך בעת ובעונה אחת גם לזווית האישית והאנושית של המחבר. אני מוצאת שהביקוש הרב לשני החיבורים נבע לא רק מאיכויות הכתיבה, אלא גם מהצורך של חברה שחלקים נכבדים ממנה לא נפגעו באופן ישיר, אך חשו סולידריות כלפי הנפגעים; חברה שחיפשה לעצמה סיבות ופשר לאסון הגדול שפקד אותה.

על אף הפער הגדול בין המצבים שעמם התמודדו שתי החברות – הרי שתחושות המצוקה, חוסר האונים והאובדן שהלב מתקשה להכיל – עשויות לזכות ולו לנחמה מסוימת, בידיעה שהחברה היהודית במאה ה-17 הצליחה להתאושש גם ממשבר שכזה. היא אומנם שינתה את פניה במובנים רבים, אך הצליחה להתחדש ולמצוא ערוצים חדשים של יצירה ועשייה.

אני רוצה לשוב לחיבורים, ולסיים את דבריי במילים האחרונות שחותמות אותם. לקראת סופו של "יון מצולה" כתב הנובר במסגרת תיאור חיי היום יום של יהודי פולין-ליטא:

"...אחינו בית ישראל הנתונים בצרה ובשביה בין הקדרים, הוליוכו אותם הקדרים לקונסטנטינה הגדולה עיר ואם בישראל ילק"ק סלוניקו המהוללה ולשאר קהילות בארץ תוגרמא [=תורכיה] ולארץ מצרים ולארץ ברבריא [=אפריקה] ושאר מדינות תפוצות ישראל, ופדו אותן בדמים יקרים כנ"ל [כנזכר לעיל]. ועד היום הזה לא פסקו ידיהם מלפדות שבויים המביאים אליהם בכל יום ויום, השם ישלם להם גמולם".¹⁵

בסיום הפרק האחרון כתב אמיר תיבון:

"עבור קהילת נחל עוז, השחרור של חמש החטופות שלנו – ג'ודית, נטלי, דפנה, אלה ואלמה – היה הסיבה הראשונה לחגיגה מאז הטרגדיה האיומה שחווינו ב-7 באוקטובר. אבל זאת חגיגה חלקית בלבד. עמרי וצחי נותרו מאחור, וכך גם החיילות והחיילים שנחטפו במוצב נחל עוז בעודם מנסים להגן עלינו".¹⁶

מאז שתיבון סיים את ספרו, חזרו התצפיתניות. צחי עידן, שכני מילדות, הושב בארון. ממשיכים לצפות לשובם של עמרי מירן, חבר הקיבוץ, של מתן אנגרסט, איתי חן ודניאל פרץ, שנחטפו מהבסיס הסמוך, ושל ג'ושוע לואיטו מולל, הסטודנט לחקלאות. ממתנינים לחזרתם ביחד עם 50 החטופים הנוספים. באותה המידה שכל הקהילות היהודיות, בכללן קהילות שאינן אשכנזיות, לא פסקו מלפדות שבויים מפרעות ת"ח ות"ט, כך צריכים גם אנחנו. את כולם.

¹⁵ יון מצולה, מהדורת ונציה עמ' 23; מהדורת פיכמן והיילפרין, עמ' 91-92.

¹⁶ קו התלם, עמ' 209.